

Гулчехра Нёзматовна НАВРЎЗОВА
Бухоро муҳандислик-технология институти
Ижтимоий фанлар кафедраси профессори,
фалсафа фанлари доктори

ХОЖА ИСМАТ БУХОРИЙ МУҲАММАД ПОРСО ҲАҚИДА

ХОДЖА ИСМАТ БУХАРИ О МУҲАММАДЕ ПОРСО

KHOJA ISMAT BUKHARI ABOUT MUHAMMAD PORSO

Аннотация: Мақолада Темурийлар даври мутафаккири Хожа Исмат Бухорий (1365-1436) нинг ҳаёти маънавий мероси ва “Девон”идаги қасидаларининг иккитасида Нақшбандия тариқатининг йирик намоёниси Хожа Муҳаммад Порсо (1348-1420) ҳақида берилган тавсиф таҳлил этилган. Мақолада Хожа Исмат Бухорийнинг Аҳмад Карамий томонидан тўпланган Хожа Исмат Бухорий “Девон”ининг тўла наشري илк маротиба илмий таҳлилга киритилган.

Таянч иборалар: Хожа Исмат Бухорий, Темурийлар даври, “Девон”, қасида, Хожа Муҳаммад Порсо, Нақшбандия, тариқат, солиқ, маърифат, суннат.

Аннотация: В статье анализируется жизнь и духовное наследие мыслителя Ходжи Исмата Бухари (1365-1436) проживавший в период Тимуридов и описание Ходжи Мухаммада Порсо (1348-1420), великого представителя секты Накибанди, в двух его касидах в его “Деван”е. В статье впервые в научный анализ включена полная редакция “Девона” Ходжи Исмата Бухари составленная Ахмадом Карамии. На основе анализа Касиды раскрывается общественно-политическая и просветительская значимость накибандийских идей Ходжи Исмата.

Ключевые слова: Ходжа Исмат Бухари, период Тимуридов, “Деван”, касида, Ходжа Мухаммад Порсо, Накибанди, тариқат (путь), идуций по пути суфиев, просвещение, сунна.

The summary: The article analyzes the spiritual heritage of the Timurid thinker Khoja Ismat Bukhari (1365-1436) and the description of Khoja Muhammad Porso (1348-1420), a great representative of the Naqshbandi sect, in two of his poems in Devon. In the article, the full edition of Khoja Ismat Bukhari's “Devon” compiled by Ahmad Karami was included in the scientific analysis for the first time. Based on

the analysis of the Qasida, the socio-political and enlightenment significance of the ideas of Hoja Ismat Naqshbandi was revealed.

Keywords: Khodja Ismat Buxoriy, Timurids period, “Devon”, Khodja Muhammad Porso, Naqshbandi, tariqat, enlightenment, circumcision.

Ўзбекистон тарихида Иккинчи Уйғониш даври ҳисобланадиган, жаҳон тамаддуни тараққиётида муносиб улуш қўшган Темурийлар даврининг икки мутафаккири Хожа Исмат Бухорий ва Хожа Муҳаммад Порсо ўзларидан бой маънавий мерос қолдирганлар ва ҳозирги кунда Учинчи Ренессанс-Уйғониш даври пойдеворини қуришда уларнинг илғор тажрибасини ўрганиш яхши самара беради.

Бухорои Шарифда таваллуд топган ва Темурийлар даврида яшаган икки мутафаккир Хожа Исмат Бухорий ва Хожа Муҳаммад Порсо ҳаёт йўллари ва маънавий меросларининг аҳамияти ҳозирги кунда жуда юксак эканлиги тан олинмоқда. Темурийлар даврининг мутафаккири, шоир, мударрис Хожа Исмат Бухорий ҳаёт йўли ва маънавий мероси ҳақида илк тадқиқотлар олиб борилмоқда. [1:48, 4:47-48, 7:113, 8:84, 9:10-13, 19:52, 20:137-150] Хожа Исмат Бухорийнинг “Девон”ини кирил алифбосига ўгириб нашр этирилганлиги бу тадқиқотларнинг энг катта натижасидир. [15:464] “Девон”да Хожа Исмат Бухорийнинг 79 қасида, 470 ғазал, 53 рубоий, мусаммотот, таркиббанд, мухаммас, муқаттаот, абёти пароканда, баҳри таъвиллари жой олган. Бу “Девон” Техронда Аҳмад Карамий томонидан тартибга келтирилган энг мукаммал нусха асосида тайёрланган. [3:589]

Хожа Фахриддин Исматуллоҳ ибн Хожа Масъуд Исмати Бухорий XIV асрнинг иккинчи ярми XV асрнинг бошларида яшаб ижод этган забардаст шоир ва мутафаккирдир. У 1365-1374 йилларда Бухорода дунёга келган ва 1426-йилда оламдан ўтган.[15:3] Муборак қабри Бухорода жойлашган бўлиб, ҳозирги кунда Хожа Исмат Бухорий номли обод зиёратгоҳдир. Хожа Исматнинг оталари Хожа Масъуд Бухоро шахрининг эҳтиромга сазовор шахсларидан бўлган. Бу ҳақда Давлатшоҳ Самарқандий шундай таъкидлаган: “Ва дар хиттаи Бухоро обову аждоди Хожа Исмат мардумони бузург ва фозил будаанд. Ва падари ў Хожа Масъуд аз акобирони Бухорост”.[12:544]

Мазмуни: “Бухоронинг энг юкори қисмида Хожа Исматнинг авлоду аждодлари улуғ ва фозил инсонлар бўлганлар. Унинг отаси Хожа Масъуд Бухоро ақобирларидан эди”. Хожа Исмат Бухорий Бухорода ибтидоий илмни олган ва тарих, шеър, аруз ва бошқа адабиётнинг ўзига хос сирларини ўрганиб, шоир сифатида машҳур бўлган. Шунинг учун Темурийлар саройига таклиф этганлар. У Амир Темурнинг набираси, Мироншоҳнинг ўғли Султон Халил тарбияси билан шуғулланган ва тезда шоиру мударрис сифатида обруй қозонган. Доктор Забехуллоҳ Сафо маълумоти бўйича Амир Темур вафотидан кейин Халил Султон тахтга ўтиради Хожа Исмат Амир Темур вафотига бағишлаб марсия ёзадики, бу ҳаммага мақбул бўлади:

Эй фалак, хиргоҳ вайрон кун, ки Султон
ғойиб аст,

Тахт гў, бар хок биншин, ки Сулаймон ғойиб
аст.[13:508]

Мазмуни:

Эй фалак, хиргоҳни вайрон қил, Султон
ўлди ғойиб,

Тахт айтгин сен тупроққа ўтир, Сулаймон
ўлди ғойиб.

Тадқиқотчи Раъно Раупова Хожа Исмат Бухорийнинг Амир Темурга бағишланган марсиясининг Салоҳиддин Тошкандийни “Темурнома” асарида ўзбек тилидаги нусхаси борлигини аниқлаган. [8:74] Марсияда Амир Темур куйидагича улуғланган:

Давлатда ким Сулайман, фитратда чун
Афлотун.

Ҳикматда эрди гўё Лукмон ўлди ғойиб.
[14:327]

Бу мисралар кўрсатадики, Хожа Исмат Бухорий Амир Темур мол-мулки ва давлатини Сулаймон пайғамар мулки билан қиёслаган. Шу билан биргаликда Амир Темур фитратини антик даврнинг машҳур файласуфи Платонга ўхшатган. Дарҳақиқат, Платон устози Сукротни жуда эъзозлаган ва асарларида у кишининг ғояларини очиб берган. Амир Темур ҳам устозлари Амир Кулол, Шамсуддин Кулол, Зайниддин Тойибодий, Сайид Баракаларни жуда эъзозлаган ва “Темур тузуқлар”ини улар ўғитлари асосида ёзган.[10:36] Бу фактлар далолат берадики, Хожа Исмат Бухорий бир томондан Қуръони каримни жуда яхши билган, шунинг учун ҳам Амир Темурни

Сулаймон пайғамбар ва Лукмони Ҳаким билан қиёслаш олган. Иккинчи томондан антик давр фалсафасини кучли билган, Темурийлар саройи кутубхонасидаги асарлар билан таниш бўлган ва Амир Темурни файласуфлар “Биринчи устоз деб тан олган Платон билан қиёслаш олган”.

Хожа Исмат Бухорий Халил Султон тахтдан тушгандан кейин икки йил Мовароуннаҳр шаҳарларида бўладилар. Мирзо Улуғбек Самарқанд тахтига чиқганидан кейин Хожа Исматни таклиф этади. Хожа Исмат Улуғбек даврида ҳам сарой шоири, мутафаккир ва мударрис сифатида фаолият юритган.

Хожа Исмат маънавий меросида қасидаларнинг ўрни каттадир. У ёзган қасидаларнинг асосий қисми Султон Халил Мирзо ва Мирзо Улуғбекга бағишланган. “Девон”ни таҳлил этиш жараёнида биз Хожа Исмат Бухорийнинг Хожа Муҳаммад Порсони мадҳ этиб ёзган икки қасидаси борлигини аниқладик. Хожа Муҳаммад Порсонинг “Рисолаи қудсия” асарида ёзилган сўнгсўзда ҳам бу фикр мавжуд. [2:107]

Хожа Муҳаммад Порсо номи билан машҳур бўлган Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Маҳмуд ал-Ҳофизий ал-Бухорий (1348-1420) Нақшбандия таълимотининг асосчиси Баҳоуддин Нақшбанднинг иккинчи халифаси, Нақшбандия таълимотини назарий ва амалий ривожлантирган, Порсоия йўналишига асос солган ва жуда кўп асарлар муаллифи бўлган машҳур шахсдир. У кишининг ҳаётига оид тадқиқотлар мавжуд. [5:104-106, 6:176, 11:7-10-16, 17:44,18:324] Аммо уларда Хожа Муҳаммад Порсо ҳақида ёзилган Хожа Исмат Бухорийнинг қасидалари таҳлил этилмаган.

Хожа Муҳаммад Порсо ҳақида “Мақомоти Хожа Баҳоуддин Нақшбанд”, “Нафаҳотул унс”, “Рашаҳоту айнил ҳаёт”, “Тухфатун зоирин” ва бошқа манбаларда маълумотлар келтирилган. Хожа Исмат Бухорийнинг “Девон”идаги 77 ва 78 рақамли қасидалар Хожа Муҳаммад Порсога бағишланган. 77 – рақамли қасида “Дар ситоиши Хожа Муҳаммад Порсо” деб номланади ва 52 байтдан иборат. “Девон”да бундан кейинги қасида “Ва лаҳу фий мадҳиҳи” – “Яна унинг мадҳида” деб номланади ва кўлёзманинг 126-бетида киритилган. Аммо “Девон”ни кирилчага ўгирилган нусхасида 78-қасиданинг номи “Дар ситоиши Хожа Шамсуддин” деб хато ёзилган. Таржимонларнинг бундай

деб номланишига сабаб қасидани ичида бу номнинг мавжудлигидир. Холбуки қасида тўла Муҳаммад Порсога бағишланган бўлиб 51 байтдан иборат. Муҳаммад Порсога бағишланган биринчи қасидада Шамсиддин Муҳаммад деб ёзилган мисрада пайғамбар Муҳаммад с.а.в назарда тутилган бўлиб, бу комил инсонни Шамсуддин, яъни диннинг куёши деган маънода тавсифланган.

Офтоби шаръи Шамсуддин Муҳаммад гуз дарах,

Мебаранд аҳли саодат мояи як ахтари.
[16:128]

Мазмуни:

Шариат куёши Шамсуддин Муҳаммад унинг асосидир,

Саодат аҳли ундан шу юлдуздан тарқалган нур мояси – асосинигина оладилар.

Бу мисралар орқали Муҳаммад Порсонинг эшигидан саодат аҳли бўлган кишилар фақатгина диннинг куёши бўлган Муҳаммад пайғамбар с.а.в шариатининг қимматбаҳо моясинигина топадилар, яъни Порсодан шариатга зид нарса тополмайдилар, деб Хожа Исмат Муҳаммад Порсога тавсиф беряптилар. Бу тавсифдан маълум бўладики, Хожа Муҳаммад Порсо Хожагон ва Нақшбандия таълимотига садоқатли бўлиб, улар каби суннатга мувофиқ амал қилганлар.

Муҳаммад Порсога бағишланган қасиданинг иккинчисиди ҳам Хожа Шамсуддин Муҳаммад номи ёзилган. Бу ерда Фахриддин Али Сафийнинг “Рашахот айнул ҳаёт” асарида баён этилган. Улуғбек даврида Муҳаммад Порсони ҳадисга доир билимини аниқлаймиз деган воқеадаги Шайх Шамсуддин Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жазарий номи тилга олинган. У Мирзо Улуғбек замонида Самарқандга келиб муҳаддисларни санатлари ҳақидаги билимларни аниқлаган. Ҳасадчи олимларнинг тухмати билан Хожа Муҳаммад Порсони Бухорога чақириб уни билимини синаганлар ва унинг руҳий камолот даражасидан ҳайратга тушганлар. Бу воқеанинг гувоҳи бўлган Хожа Исмат Бухорий Муҳаммад Порсога бағишлаб мадҳияларини ёзган. Шунинг учун бўлса керак Хожа Исмат қуйидаги мисраларни ёзган:

Гў, сари таслим бар хоки жаноби Хожа нех,

Тождореро, ки бошад завқи соҳибафсари.
[15:183]

Мазмуни:

Айт, таслим бошини Хожа жанобининг тупроғига қўй.

Қайси тождоргаким юксак мартабага эришиш завқини кўрмоқчи бўлса.

Бу мисралар билан Хожа Исмат Бухорий: эй тождор, яъни шоҳларни маърифат аҳли, яъни Муҳаммад Порсо каби инсонларга бош эгиб уларни илмидан баҳраманд бўлгандагина халқ эътирофига сазовор бўлишини таъкидламоқда.

Хожа Муҳаммад Порсо мадҳ этилган биринчи қасида:

Эй, бар арбоби талаб, расми валоятгустари,
Чашм бар ту, чунки хатми русул пайғамбари.

Мазмуни:

Эй талаб арбобига валоят тартибини ёйувчи,

Ҳаммани кўзи сенда, чунки пайғамбарлар келиши хатм бўлган.

Бу мисралар билан Хожа Исмат Бухорий Эй талаб арбоблари авлиёуллоҳ наздида валий деб топилган зот, барчанинг кўзи сенга тикилган, чунки энди пайғамбарлар келмайди. Пайғамбарлардан кейин тўғри йўлни кўрсатувчилар булар валийлардир. Шунинг учун валийлар орасида энг таниқлиси сен бўлганинг учун ҳаммани кўзи сенга қадалган, деб Муҳаммад Порсони валийсифат табаррук зот сифатида эътироф этмоқда.

Карда нури раъят аз илмул яқин кавнайро,
Зарра-зарра сўйи хуршид ҳидоят раҳбари.
[15:182]

Мазмуни:

Сенинг йўлинг нури илмул яқиндан икки оламни,

Куёш каби ёритиб, зарра-зарра унга томон ҳидоят этади.

Хўжа Исмат Бухорий бу мисралари орқали Муҳаммад Порсо яратган йўл, яъни Баҳоуддин Нақшбанд ғояларини ривожлантириб ёзган асарлари Хуросонда асослаган Нақшбандиянинг Порсоия тармоғи инсонлар қалбини ёритиб, уларни икки оламда саодатли бўлишни ҳидоят этадиган тасаввуфдаги энг олий илм яқин, яъни шаку шубҳасиз ишонч илми билан баҳраманд этади, деб таъкидламоқда. Дарҳақиқат, Муҳаммад Порсодан бой маънавий мерос қолдирган. Ундан қуйидаги асар ҳозирги кунгача сақланган: “Фаслул хитоб васлил аҳбоб”, Шарҳи “Фусусул ҳикам”, “Тафсир”, “Арбаъун ҳадис”, “Маносикул ҳаж”, “Рамзул ақтоб”,

“Таҳқиқот”, “Маҳбубийя”, “Ал-фусул ас-ситта”, “Масъалату халқил афъол”, “Рисола дар таҳқиқи замон ва макон”, “Рисолаи қудсия”, “Ақоид”, “Рисолаи кашфия”, “Рисола дар одоби мурид”, “Мухтасари таърихи Макка”, “Мақомоти Хожа Алоуддин Аттор”, “Муқаддима ли-жомиъ ул-калим”, “Ҳафтоду ду фирка”, “Этикодот”, “Аз анфоси қудсияи машойихи тариқат”, “Шарҳи “Фикҳи Кайдоний”.

Хожа Муҳаммад Порсо маънавий меросининг инсон камолотида жуда катта аҳамиятга эга эканлигини Хожа Исмаи Бухорий қасидасида қуйидагича тавсифлайди:

Бо вужудат инсу жон беминнати жон зиндаанд,

К-аз раҳи тадқиқ оламро ту жони дигари.
[15:182]

Мазмуни:

Сенинг вужудингдан барча инсонлар ва жонли мавжудотлар жоннинг миннатисиз тирикдирлар,

Ҳақиқат юзасидан агар айтсак, сен бутун олам учун ўзинг жонсан.

Хожа Исмаи шунинг учун Хожа Муҳаммад Порсо таърифлаб, қуйидаги гўзал мисра орқали фикрини баён қилган:

Накшбанди сунъ зеботар зи ту сурат набаст.

Мазмуни:

Бутун борлиқнинг Накш боғловчи Мусаввири, яъни Оллоҳ сендан гўзалроқ накш боғламади. Бу ғоя орқали Муҳаммад Порсо илоҳий моҳиятни акс эттирувчи гўзал хилқат эканлиги бадий ифодалаган.

Мурдагони маъсиятро дода лутфат зиндаги,

Тўтиёни маърифатро карда нутқат шаккари.

Мазмуни:

Гуноҳларга ботиб қалби ва руҳи ўлган кишилар сени лутфинг туфайли тириладилар,

Маърифат, яъни Оллоҳни танитадиган илм тўтилари, яъни воизларига сени нутқинг мазмун бағишлаб, “шаккари” яъни ширин ҳаётбахш қилади.

Хожа Исмаи Бухорий Бухорои Шарифни азалдан эъзозлаб Фоҳира номи билан аталишига сабаб Муҳаммад Порсо каби улуғ инсонлар эканлигини таъкидлаб қуйидаги тавсифни қасидасига келтиради:

Эй Ҳумоюнравзаю Фирдавсқадр аз мажлисат,

Фоҳира дорад бар ақсоли мамолик фоҳири.
[15:183]

Мазмуни:

Эй боғдаги Ҳумоюн ва Фирдавс каби қадрли, сени мажлисларингдан,

Фоҳира барча мамлакатларнинг фаҳрига айнди.

Хожа Порсо ўтказадиган мажлислар ҳадис, фикҳ, калом, Қуръон моҳиятини ёритувчи тасаввуфга оид йиғинларини жуда ҳам машҳур бўлганлиги ва натижада Бухорои шариф аҳли бутун мамлакатларга машҳур бўлиб, Фоҳира номи билан эътироф этишини таъкидламоқда.

Солиқони роҳи ирфонро ту Иди аъзами,

Зоирони Каъбаи жанро ту Ҳажжи акбари.

Мазмуни:

Маърифат солиқларига Ийди аъзам Сен ўзинг,

Жон Каъбаси зоирларига Ҳажжи акбар сен ўзинг.

Муҳаммад Порсо тасаввуф йўлидан Ҳаққа етиш талабида бўлган солиқлар учун Иди аъзам эканлигини уқтириб, мусулмонлар учун энг улуғ ҳайитлар файзу футуҳи ва савоби билан Муҳаммад Порсонинг суҳбатларини қиёслайди. Жон каъбаси, яъни инсон қалбини зиёрат қилишни истовчи ҳар бир талаб аҳли учун Муҳаммад Порсонинг суҳбатлари илму маърифатини Ҳажжи акбар билан тенглаштиради. Дарҳақиқат, тасаввуф аҳли учун кўнгил каъбасини зиёрати буюк Ҳаж саналади.

Хожа Исмаи Муҳаммад Порсо ишини давом эттирган Абу Наср ҳақида ўз қасидасида қуйидаги мисраларни ёзган:

Ҳафиз-ул-милла Абу Наср он, ки дар хурди чу ту,

Карда анвори ҳақоикро басар рӯ мазҳари.

Мазмуни:

Ҳофизу-ул-миллат Абу Наср худди ўзинг кабидир,

У ҳақиқат нурларини юз кўзи билан зоҳир этади.

Бу билан Абу Наср отасига садоқатли ва шу йўлнинг асосчиси эканлигини кўрсатади.

Хожа Исмаи Бухорий накшбандиёна йўл ва маърифат назариётчиси ва амалиёт соҳиби бўлган Муҳаммад Порсои маҳд этиб, унинг дийдори билан мамлакат аҳли тинч ва хотиржамликда яшаб зулматдан қутулиши, вайроналикдан фориғ бўлишини таъкидлаб, шундай ёзади:

Барои дасти Фиръавни жаҳолат чун Калимуллоҳ,

Мазмуни:

Жаҳолат қўли Фиръавн учун у Калимуллоҳ.

Бу мисра орқали Хожа Исмаи Бухорий жаҳолатни Фиръавнга қўлига ўхшатиб, ундан кутулиш йўлини Калимуллоҳ, яъни Мусо пайғамбар кўрсатгани каби Муҳаммад Порсо халқни жаҳолатдан қутқариб маърифатли қилишини таъкидлайди. Шунинг учун ҳам уни кейинги мисраларда Имом Аъзами Соний деган ном билан улуғлайди.

Хулоса қилиб қуйидагиларни таъкидлаш мумкин:

Хожа Исмаи Бухорий Темурийлар даврида яшаган мутафаккир, шоир, мударрис бўлиб, ўзидан жуда бой мазмунга эга “Девон”ни мерос қолдирган.

Хожа Муҳаммад Порсони тавсифловчи Хожа Исмаи “Девон”идаги икки қасида қуйидагилардан далолат беради:

Хожа Исмаи Бухорий қасидаларида факат шоҳу султонларни мадҳ этиш эмас, балки долзарб ижтимоий-сиёсий ва маърифий масалалар кўтарилган.

Хожа Исмаи Валий Бухорода туғилган ва Бухоро заминида вужудга келган Хожагон ва Нақшбандия таълимотидан жуда яхши хабардор бўлган.

У ўз даврида яшаган Баҳоуддин Нақшбанд шогирди, тасаввуф фикҳ тафсир ҳадис илмларига доир жуда кўп асарлар муаллифи Нақшбандия шаҳобчаси асосчиси, Абу Наср каби фарзандни тарбиялаган ота бўлган Муҳаммад Порсони жуда яхши билган унинг маънавий меросини ўрганган ва қобилиятини эътироф этиб, бу қасидаларини ёзган.

Муҳаммад Порсога бағишлаб ёзилган Хожа Исмаининг қасидалари унинг камолот даражасини тавсифловчи муҳим манбадир.

Умумий хулоса қилиб айтганда Хожа Исмаи Бухорийнинг “Девон”и Темурийлар даври ижтимоий-сиёсий ва маънавий муҳитини тадқиқ этиш муҳим манбадир.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Бобокалонов С., Раупова Р. Хожа Исмаиулло Бухорийнинг маънавий мероси. Бухоро: “Бухоро”, 2009. 48 б.
2. Гадоев С. Сўнгсўз. /Хожа Муҳаммад Порсо. Рисолаи қудсия. (Баҳоуддин Нақшбанднинг қудсий калималари). Таржимон А. Болтаев. Т.: Movaraunnahr, 2020. 104-108-б.
3. Исмаи Бухорои Девон. Аҳмад Карамий тартибга келтирилган. Техрон: Толори китоб, 1366 х. й. 589 б.
4. Наврўзова Г.Н., Раупова Р. Хожа Исмаи Бухорий Ишқнинг инсон камолотида ўрни хусусида. // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар. Абу Райхон Беруний номидаги Тошкент Давлат Техника университети. Тошкент: 2010. -№2-6.47-48.
5. Наврўзова Г. Н. Серқирра илм ва фаолият соҳиби / Етти пир ва Етти авлиё (адабий-бадий, маърифий тўплам). Бухоро: “Бухоро вилоят босмахонаси” МЧЖ нашриёти, 2019. 104-106-б.
6. Намозов Б. Хожа Муҳаммад Порсонинг фалсафий таълимоти. Т.: “MUMTOZ” нашриёти 2015. 176 б.
7. Раупова Р., Бобокалонов Р. Хожа Исмаи Бухорий фалсафий-тасаввуфий қарашлари. Бухоро. 2017. 113 б.
8. Раупова Р.С. Хожа Исмаи Бухорий-Темурийлар даври ва мутафаккири. Илмий рисола. Бухоро: “Дурдона”, 2020. – 83 б.
9. Raupova R.S. KHOJA ISMAT A PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF BUHARI'S LITERARY HERITAGE. Journal of Critical Reviews. Malaysia, 2020. – P. 10-13.
10. Раҳмонов С.М. Амир Темурнинг тасаввуфга муносабати // Имом Бухорий сабоқлари. Самарқанд: 2018-№1. 34-36-б.
11. Садриддин Салим Бухорий. Хожа Порсо/ Уч авлиё. Бухоро: Бухоро, 2009. 7-16-б.
12. Самарқандий Давлатшоҳ. Тазкирату-ш-шуаро. Хўжанд: Ношир 2015. 544 б.
13. Сафо Забехуллоҳ. Таърихи адабиёти Эрон. Техрон: 1366 х.й. 565 б.
14. Тошкандий, Салоҳиддин. Темурнома. – Т.: Чўлпон, . 335б.
15. Хожа Исмаи Бухорои. Девон. Душанбе: Истеъдод, 2020.- 464 б.
16. Хожа Исмаи Бухорий Девон қўлёзма Болтаев Абдураимнинг шахсий кутубхонаси. 128-в.
17. Холмўминов Ж. Хожа Муҳаммад Порсо Бухорий. Ҳаёти ва фалсафий – ирфоний мероси. Т.: “Tafakkur tomchilari”, 2020. 44 б.
18. Холмўминов Ж. Ваҳдатул вужуд фалсафаси ва Нақшбандия таълимоти (Ибн – ал-Арабий, Хожа Муҳаммад Порсо, Хожа Аҳрор Валий ва Мавлоно Абдурахмон Жомий қарашлари асосида). Т.: “Yangi nashr” 2020. 324 б.
19. Қораев Т. Хўжа Исмаи Бухорий. Бухоро: 1990. 52 б.
20. Қораев Т. Хожа Исмаиулло Бухорий. / Танланган асарлар. Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2008. 137-159-б.